

Deák Angéla-Vilma*

Kolozsvár

Walter Jens bibliafordító tevékenysége

„Mégiscsak különbség van aközött, hogy egy Aiszkhülosz-dramát fordítunk, vagy pedig egy olyan szöveget, amelynek esetében azt a személyt is megkérdézik, aki bízik a Názáreti Jézusban, s akinek szavait az ő szeretett német nyelvére próbáljuk átültetni. Amit az evangelisták többé-kevésbé tökéletesen írtak le, az engem, keresztyén embert, közvetlenül érint.”¹

Walter Jens' Tätigkeit als Bibelübersetzer. Zusammenfassung

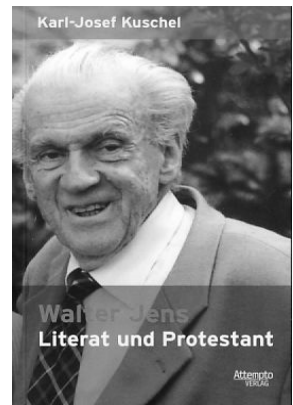
Walter Jens, die hervorragende Gestalt des deutschen literarischen und kulturellen Lebens weist in seiner vielseitigen Tätigkeit eine reiche Verbindung zwischen Theologie und Literatur auf.

In dieser Studie möchten wir ihn von einer speziellen Seite vorstellen und zwar anhand seiner Tätigkeit als Bibelübersetzer. Welchen Quellen, Methoden und welchem Stil folgt er in seiner Übersetzung und warum? Gelingt sein Anliegen, das Hörerlebnis der ersten Jesus-Anhänger authentisch durch seine Übersetzung uns heute zu vermitteln? Welche Verbindung hat er mit der Übersetzung von dem großen Vorfahren Luther?

Schlüsselwörter: Walter Jens, Bibelübersetzung, Luther.

I. Walter Jens rövid életrajza

Walter Jens a kortárs német irodalom és kulturális élet kiemelkedő alakja: a retorika és klasszika-filológia egykori professzora, író, irodalomtörténész, kritikus, fordító, a teológia művelője volt. 1923 márciusában született Hamburgban, tehetősi polgári családban. Az elemi iskola elvégzése után a neves Luther-tanítvány, Johannes Bugenhagen alapította gimnáziumban érettségizett 1941-ben. Súlyos asztmája miatt felmentették a háborús szolgálat alól. Ezt követően germanisztikát és klasszika-filológiát hallgatott Hamburgban és Freiburgban. 1944-ben a freiburgi egyetemen doktorált Szophoklész verseléséből, habili-

* Deák Angéla-Vilma (Felsőcsernáton, 1980) a Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) Református Tanárképző Karán és a Német Tanszéken szerzett diplomát 2005-ben. 2006-ban magiszteri oklevelet szerzett a BBTE Német Tanszékén. Egyetemi tanulmányai alatt több külföldi tanulmányúton vett részt, és doktori disszertációját (*Walter Jens munkássága mint a teológia és irodalom keresztmetszete*) 2014. június 30-án védte meg a BBTE Református Tanárképző Karán. Jelenleg is kutatóösztöndíjas a tübingeni Eberhard Karls Egyetemen.

¹ Kuschel, Karl-Josef: *Walter Jens. Literat und Protestant*. Patmos Verlag, Düsseldorf 2003, 58–59.

tációs dolgozatának címe pedig *Tacitus és a szabadság* (1949, Tübingen). 1950-ben a tübingeni Eberhard-Karls Egyetem klasszika-filológia tanszékének vezetője lett, és ugyancsak ebben az évben vált tagjává a hírneves Gruppe⁴⁷ irodalmi csoportosulásnak. 1963-tól a számára létesített általános retorika és klasszika-filológia tanszék vezetője.²

Széleskörű irodalmi munkássága 1947-ben kezdődik a Walter Freiburger írói álnév alatt megjelentetett *Das weiße Taschentuch (A fehér zsebkendő)* című művével. Több intézmény (pl. a P. E. N.-Zentrum, a berlini Akademie der Künste) vezetésében vett részt, valamint számos díjat és kitüntetést kapott (Lessing-, Heinrich Heine- és Theodor-Heuss-díj, Bruno Snell-émlékplakett stb.).³ 2002-ben egész életművével érdemelte ki az Ökumenische Predigtpreis des Verlages für die deutsche Wirtschaft díjat, amelynek átadásakor Ulrich Nembach sokatmondóan foglalta össze Jens egyéniségét és munkásságát: műveinek címettje az ember, tevékenységének alapja Isten, hangszere pedig a nyelv.⁴

Walter Jens protestáns a szó legmélyebb, illetve többszörös értelmében.⁵ Mint hitvalló keresztyén és a háború utáni irodalmi élet kimagasló személyisége aktívan vett részt a kulturális és a politikai közéletben. Hallatta véleményét a német iskolapolitikáról, a hidegháborúról, az öbölháborúról és a jugoszláviai háborúról. Több művében ostorozta a háborúk értelmetlenségét és az erőszakos béketeremtés abszurditását. Kelet- és Nyugat-Németország újraegyesítésének nehézkes megállapodásai egyértelmű és nyilvános véleményalkotásra készítették, kiállt az ökológia és a társadalom üzletelvű szellemisége ellen. Meggyőződéses keresztyénként éles kritikával tette nyilvánvalóvá az egyház hibáit, mulasztásait, tévedéseit.

Művei nem könnyű olvasmányok, nem kerültek a bestseller irodalom toplistáira. Szokatlan perspektívából közelítenek meg egy-egy adott tematikát és ezáltal gondolkodásra provokálnak. Különösen jellemző ez a bibliai és egyháztörténeti írásaira, mint amilyen például *A Júdás-ügy (Der Fall Judas)*⁶ című regénye, amelyben ilyen kérdéseket tesz fel: Jézus Júdás áldozata, vagy Júdás Jézusé, vagy mindkettő egy isteni üdvterv „áldozataiul” estek? Péter a kudarcot vallott apostol: félelemben él és megtagadta mesterét. Mária Magdolna: a feltámadás első tanúja. Kálvin–Servet–Melanchthon kapcsolatát pedig ilyen szemszögből közelíti meg: a reformátor, aki hagyja a másik reformátort áldozatul esni. Súlyos dogmatikai kérdések kelnek itt életre. Ha Isten egyeseket eleve megváltásra, il-

² Ld. bővebben: Kuschel, Karl-Josef: *Walter Jens. Literat und Protestant* (2003), 10–14.

³ Uo. 13.

⁴ „Der Mensch ist für Beide der Adressat ihrer Arbeit. Gott ist die Basis ihres Tuns. Die Sprache ist ihr Instrument.“ Nembach, Ulrich: *Laudatio „Lebenswerk“*, ld. http://www.predigtpreis.de/ladatio_10100.html (utolsó letöltés: 2012. július 22.).

⁵ Gabriel, Susanne: *Zwischen zwei Fronten – Walter Jens wird 85 Jahre alt*. Montag, 3. März 2008. Ld. <http://www.epochtimes.de/articles/2008/03/03/247217.html> (utolsó letöltés: 2012. július 22.).

⁶ Jens, Walter: *Der Fall Judas*. Kreuz-Verlag, Stuttgart 1975. Magyar fordításban: Walter Jens: *A Júdás-ügy*. Ford. Kerényi Gábor. Szerk. Dezsényi Katalin. Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest 2003.

letve kárhozatra rendelt, hogyan vonható felelősségre az ember, van-e neki szabad akarata, és akarta-e Isten a rosszat.

Jens írói sajátossága abban is áll, hogy míg a legtöbb történetírási megközelítés a „tettesek perspektíváját” követte, addig Jens az „áldozatok perspektívájából” ír. Bibliái ellenmodelljei az üdvtörténet „áldozataiként” jelennek meg, ugyanis minden ellenmodell Jézusra utal, s így ügyük végeredményben Jézus ügye. A világirodalom egyetlen alakja sem foglalkoztatta annyira, mint éppen ez a galileai Jézus, és gyakorta felmerülő kérdése: mi lenne, ha Jézus visszajönné? Felismerné-e az egyház Jézus Krisztust?

Írásaiban sajátos metódusokat alkalmaz és továbbgondol bizonyos kérdéseket: mi lett volna, ha? Ellenmodellekkel, helyettesítő figurákkal, az elidegenítés, analógia alternálás technikájával dolgozik. Hiányzik műveiből a személyes „én”, és ezzel nyitva hagyja a kérdést, hogy arra az olvasó próbáljon választ keresni, de anélkül, hogy befolyásolná őt a maga véleményének megformálásában.

A jensi „teológia” letről felfele irányul, mert úgy látja, hogy Jézus portréját igazából az *ember Jézus* szociálkritikai vonásai adják, és azt kell észrevenni, hogy Jézus története ezerszer megismétlődik világunkban. A letről felfele irányuló teológia teszi lehetővé azt, hogy körül tudjuk írni az istenit, de ugyanakkor részletesen kifejti az Isten-ábrázolás mint művészeti teljesítmény lehetetlenségét. Úgy látja, hogy az *igaz ember Jézus* vezethet el a transzcendens Isten megtapasztalásához.

Számos beszéde, írása mellett huszonnégy évig (1963–1985) *Momos* fedőnévvel a *Die Zeit* hetilapban közöl rendszeresen tévékritikát, és az adott témák kapcsán társadalmi problémákra is reflektált.⁷

Walter Jens több évtizeden keresztül együttműködött Hans Künggel és Karl-Josef Kuschellel. Ennek az együttműködésnek fontos állomása volt a teológia és irodalom kapcsolatában mérőöldkőnek számító 1984-es tübingeni konferencia,⁸ amely elindította e két tudományterület önálló, interdiszciplináris kifejlődését.

Az öregkori demenciában szenvedő Jens⁹ Tübingen mellett élt feleségével, dr. Inge Jens germanistával, aki szintén Hamburgból származik, és akivel közösen dolgoztak több könyv kiadásán.¹⁰ A 90. évében járó, súlyos beteg Jens

⁷ Berls, Ulrich: Momos: der Fernsehkritiker Walter Jens. In: *Publizistik*, Jg. 29 (1984), Nr. 1–2, 63–74. Ld. még <http://sowiport.gesis.org/search/id/iz-solis-90064258> (utolsó letöltés: 2014. január 11.).

⁸ Jens, Walter – Küng, Hans – Kuschel, Karl-Josef (Hrsg.): *Theologie und Literatur. Zum Stand des Dialogs*. Kindler Verlag, München 1986.

⁹ Betegségének körülményeit ld. bővebben a legidősebb fia által írt könyvben: Jens, Tilman: *Demenz. Abschied von meinem Vater*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2009.

¹⁰ Ld. pl. a Thomas Mann feleségéről szóló munkát. Jens, Walter – Jens, Inge: *Frau Thomas Mann. Das Leben der Katharina Pringsheim*. Rowohlt Verlag, Reinsbek bei Hamburg, Reinsbek bei Hamburg 2003.

2013. június 9-én hunyt el.¹¹ Már évekkal korábban képtelen volt írni, alkotni, beszédet tartani. Amit szellemiekben nyújtott, mindig aktuális volt, és ez az örökség jelen van a tudományos életben.

Walter Jens vallási identitásáról számos teológiai témájú írása tanúskodik. Szépirodalmi alkotásai, prédikáció-esszéi és bibliafordítása híven tükrözik az evangélikus író hitbeli hovatartozását.

II. Bibliafordítások

Elöljáróban hadd foglaljuk össze a bibliafordítás, illetve ezen belül a német bibliafordítás történetét, éspedig azzal a céllal is, hogy beillesszük Walter Jens fordítását a bibliafordítások történetébe, illetve, hogy kontrasztba is állítsuk azt a kortárs fordításokkal.

1. A bibliafordítás általános módszerei, nyelvészeti és formai sajátosságai

Michael Schreiber az alábbi paradox állításokat emeli ki a fordítás lényegénél:¹² 1. a fordításnak helyettesítenie kell az eredeti szöveget, az eredeti szöveget azonban nem lehet helyettesíteni; 2. a fordítónak az a rendeltetése, hogy társ-szerzővé váljék.

A bibliafordítás a maga lényege szerint újabb kódolási folyamat.¹³ Itt tulajdonképpen a *traduco-traditio* problémaköréről van szó, azaz: *minden fordítás árulás*. A fordítás a szavak megfejtésével kezdődik. Az adott nyelv ismerete mellett a fordítónak ismernie kell a nyelvtani törvényeket, az adott nyelv képi gondolatvilágát, átvitt értelmű vonatkozásait stb. Érvényre jut a fordítói szándék és ízlés, azaz: kinek szól a fordítás és milyen tartalmi, alaki formát követ a fordító.

Fontos kiindulópont az alapszöveg. Természetesen sokkal megbízhatóbbak az eredeti alapszövegekből készített fordítások. A 20–21. század Ószövetségfordításainak alapszövege az 1008-ban másolt Leningrádi kódex,¹⁴ amelyet érdemes és szükséges más régi kézirat-töredékekkel összevetni, kiegészíteni. Az Újszövetség alapszövegeként több 4–5. századi, viszonylag jó állapotú teljes kéziratok maradtak fenn (Codex Vaticanus, Codex Sinaiticus). Az elfogadott mag-alapszöveget folyamatosan aktualizálják. Ennek legfrisebb kiadása a *Novum*

¹¹ *Bedeutender Intellektueller: Walter Jens ist tot*. Ld. *Spiel Online* – 10. 06. 2013. <http://spiegel.de/kultur/literaturphilologe-walter-jens-gestorben-a-904730.html> (utolsó letöltés: 2013. június 10.). Walter Jens ist tot. In: *Süddeutsche.de* 10. Juni 2013. Ld. <http://www.sueddeutsche.de/kultur/tod-mit-jahren-walter-jens-ist-tot-1.1692560> (utolsó letöltés: 2013. június 10.).

¹² Schreiber, Michael: *Übersetzung und Bearbeitung: Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*. Gunter Narr Verlag, Tübingen 1993, 66–96.

¹³ Rabin, Chaim: The Translation Process and the Character of the Septuagint. In: *Textus* 6 (1968), (1–26.) 5.

¹⁴ Tóth Kálmán: *Bibliafordítás – bibliamagyarázás*. Kálvin Kiadó, Budapest 1994, 43.

Testamentum Graece (Na28): Nestle–Aland 28th Edition. The Institute for New Testament Textual Research, Münster 2013.

A bibliafordítás módszereit többféleképpen kategorizálják,¹⁵ annak alapján, hogy az milyen típusú, nyelvezetű, illetve milyen célcsoport számára készült stb.¹⁶ Fordítani nem lehet teljes megfeleléssel, ugyanis az adott célnyelvnek sajátos adottságai vannak. Friedrich Schleiermacher szerint két stratégia létezik e gond megoldására: a fordító vagy a tartalmat találta az olvasóhoz, de ezzel kockára teszi a pontosságot, vagy az olvasótól várja el a tartalomhoz való igazodást, ezzel pedig az érthetőséget kockáztatja. Pinchas Lapide kategorikusan fogalmaz: a Bibliával kétféleképpen lehet foglalkozni: szó szerint venni, vagy komolyan venni.¹⁷ A kettő együtt nehezen fér meg. A fordításnál figyelembe kell venni, hogy minden fordítás: helyettesítés.

Összegezve két fő irányt különböztethetünk meg: a szó szerinti és értelem-szerű fordítást (valamint e kettő keverékét). Ezen belül a fordításokat számos alfajra oszthatjuk, aszerint, hogy milyen a módszerük, nyelvezetük, formájuk stb. A kérdés azonban az, hogy a szöveg nyelvtani formahűsége vagy az értelmi hűsége a fontosabb? A széles körben elfogadott nézet szerint a bibliafordítónak értelmi hűsége kell törekednie. Luther is ezzel tett nagy lépést a bibliafordítás történetében. A szó szerinti fordítások az adott nyelvek tanulmányozásához tudnak hozzásegíteni. Mivel a Biblia üzenete evangélium, ezért mindenkor érthető és aktualizáló tartalommal telítettnek kell lennie. Az eredeti héber és a görög szövegek korszerű, modern köznyelvi szövegek voltak akkor, amikor elmondták, illetve leírták azokat.

A 20–21. században nagymértékben kiszélesedett a bibliafordítások skálája. A fordítástudomány és a nyelvészet fejlődésével nagyon sok célszöveg-orientált, illetve publikum-orientált fordítás született. Az adott publikumot megszólító törekvés néha extrém túlkapasokat is eredményez, mint például a *Volx Bibel*, amelyből a következőkben idézni is fogunk.

¹⁵ Bővebb kifejtését ld. Sonderegger, Stefan: Geschichte der deutschsprachigen Bibelübersetzungen in Grundzügen. In: Besch, Werner (Hrsg.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 1. Teilband. De Gruyter, Berlin 1998, 249–250. A szerző 5 fő fejezetben adja közzé a német bibliafordítások kategorizálási, megítélési sémáját, figyelembe véve az eredeti nyelvet, a célnyelvet, a fordítás nyelvezetét, fordítási eljárásokat, a személyes szempontokat és a fordítás teljességét.

¹⁶ Ld. pl. Tóth Kálmán felsorolását: *iskolás, illetve interlineáris fordítás, tudományos igényű*, mint pl. Emil Kautzsch: *Die heilige Schrift des Alten Testaments*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Freiburg i. B.; Leipzig 1894; *köznevelés a köznyelvhöz, parafrázis* (pl. *Iffúsági Biblia, Hoffnung für alle. Die Bibel*. Brunnen Verlag, Basel, Gießen 1996.); *bőbeszédű, értelmező fordítások* (pl. Misztótfalusi, Méliusz); *modoros fordítás* (Kámory Sámuel); *szó- és formahű fordítás* (Buber); *tartalmilag hű fordítás* (a Magyar Bibliatanács új fordítása, *Gute Nachricht Bibel*). Ld. Tóth Kálmán: *i. m.* 47–68.

¹⁷ Itt Lapide a Biblia inspiráltságából adódó túl- és félremagyarázásokra utal. Bővebb kifejtését ld. még: Eugene Nida – Charles R. Taber: *The theory and practice of translation*. E. J. Brill, Leiden 1982.

2. A német bibliafordítás kezdeteinek rövid történeti összefoglalása

a) *A kezdetektől Lutherig*

A német bibliafordítás majdnem egybeesik a német nyelv történetének kezdetével. A kereszténység terjedésével együtt járt a Biblia érthetővé tételének igyekezete. Ez nemcsak teológiai és kegyességtörténeti, tudományos és nyelvészeti jelentőséggel bírt, hanem nyelvi és kultúrtörténeti jelenség is volt, és jelentősen hozzájárult a nemzeti nyelv és irodalom kialakulásához. Az első germán nyelvű Biblia a Vulfila püspök által készített gót fordítás a 4. századból (kb. 360 táján kezdett neki a fordításnak).¹⁸ A mai értelemben vett első német bibliafordítás története a 8. századra nyúlik vissza, amikor glosszák, illetve kisebb töredékfordítások (pl. a Miatyánk) készültek. A mondseei (Ausztria) kolostor szerzetesei a Vulgata alapján készítettek fordításokat a környezetükben élő lakosság nyelvén, illetve dialektusában. Így született meg a Máté evangéliumának fordítása, amely a *Mondsee-Wiener-Fragment*-ben maradt fenn, és ez a legrégebbi ófelnémet (althochdeutsch) fordítás.

Az első teljes Újszövetség német fordítása az augsburgi pergamen-kézirat 1350-ből, a legrégebbi Ószövetség-fordítás (a kis prófétákat kivéve) a gazdagon illusztrált *Wenzel-Biblia*, a 14. század végéről. Az első nyomtatott teljes Bibliafordítás az 1466-ban kiadott *Mentelin-Biblia*, amely a Vulgata alapján készült. A 15. század folyamán tizennégy felnémet (hochdeutsch) és négy alnémet (niederdeutsch) fordítás jelent meg.¹⁹

A reformációval új korszak következett be a bibliafordítás történetében is, ugyanis a reformátorok Biblia iránt tanúsított és központi érdeklődése magával hozta az eredeti alapszövegek tanulmányozásának igényét. A szerzetes Luther nem ismerte a Bibliát, ugyanis a tarragonai zsinat (1234) megtiltotta a népek nyelvére lefordított Biblia használatát.

Luther teljes bibliafordításának elkészültéig (1522-ben megjelent az Újszövetség fordítása, az ún. *Septembertestament*, 1534-ben pedig a teljes Biblia fordítása több teológus, pl. Philipp Melanchthon és Justus Jonas segítségével) több mint 70 német részfordítás született a Vulgata alapján, de ezek sem nyelvi, sem tárgyi komplexitásukban nem állíthatók Luther fordítása mellé, amely megtörte a Vulgatára alapozó szó szerinti fordítás hagyományát. Luther fordításának nemcsak az a jelentősége, hogy az eredeti nyelvek alapján készült, és hogy nagy hangsúlyt fektetett a szöveg értelmének teológiai döntések alapján történő vizsgálására, hanem az is, hogy figyelembe vette a népi nyelvet. Szintén fontos szempontja volt az, hogy a szöveg alkalmas legyen a felolvasásra, és retorikai mondatszerkesztésre törekedett, amely ritmusos költői hangzást eredménye-

¹⁸ Ld. Sauer-Gepper, Waldraut Ingeborg: Bibelübersetzungen szócikk, III/1. In: Krause, Gerhard – Müller, Gerhard (szerk.): *Theologische Realenzyklopädie*. Band VI. Walter de Gruyter, Berlin – New York 1980, (228–246.) 228–230.

¹⁹ Uo.

zett. Fordítása nagy hatással volt az egységes német nyelv kialakulására.²⁰ Nyelvezete – leszámítva a legdélebbi részeket – érthető volt az egész felnémet nyelvterületen és ez hozzájárult a fordítás nagyfokú elterjedéséhez.

b) *A napjaink kiemelkedőbb, jellegzetes német bibliafordításai*²¹

A *Münchener Neue Testament* szó szerinti fordítással készült.²²

A szó szerinti fordítástól eltérő, filológiai fordítások a célnyelv szórendjéhez alkalmazkodnak, a célnyelvtől idegen grammatikai szerkezeteket körülírásokkal adják vissza és új szavakat használnak a célnyelvből. Ilyen pl. az *Elberfelder Bibel*,²³ amely pontos és a bibliatanulmányozás tekintetében igen hasznos fordítás.

A *Bibel in gerechter Sprache*²⁴ a szövegűsége törekszik, ugyanakkor figyelembe veszi a zsidó, illetve nő olvasókat, s ezért adott helyen szabadon fordít, és kiemeli a nőnemű alakot is (*der/ die, Sie/ Er* stb.).

Az 1968-as, illetve az 1997-es revideált *Gute Nachricht Bibel*²⁵ modern interkonfessionális és „kommunikatív fordítások”. Az érthetőségre fektetik a hangsúlyt.

A *Hoffnung für alle*²⁶ amerikai mintára készült, folyékony, modern köznyelvű és közkedvelt fordítás.

Egyéni teljesítmény a Jörg Zink²⁷ parafrázált fordítása. Az Újszövetség 1965-ben jelent meg, legutolsó teljes kiadás pedig 2008-ban.

Az eredeti héber, illetve görög alapszövegtől nagyon eltérő, modern szlengnyelven készült és magyarázó kiegészítésekkel ellátott fordítás a *Volxbibel*,²⁸

²⁰ Peter Lindhorst: *Die Bibelübersetzung Martin Luthers*. Grin-Verlag, Norderstedt 2003, 8. Ld. még: Scheller, Susann: *Luthers Wartburgaufenthalt und die damit verbundene Bibelübersetzung*. Grin-Verlag, Norderstedt 2001, 10. A reformáció hatását a magyar nemzeti nyelv kialakulására ld. pl. Szathmári István: A reformáció és benne a Vizsolyi Biblia nyelvi hatása. In: Barcza József (szerk.): *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1990, 184–202.

²¹ Ld. bővebben: Kuschmierz, Rainer – Kuschmierz, Monika (Hrsg.): *Handbuch Bibelübersetzungen. Von Luther bis zur Volxbibel*. Brockhaus, Gütersloh 2007.

²² *Münchener Neue Testament*. Patmos, Düsseldorf 1988.

²³ *Elberfelder Bibel*. R. Brockhaus, Christliche Verlagsgesellschaft, Wuppertal – Dillenburg 2006 (az Újszövetség első kiadása: 1855; az Ószövetségé: 1871).

²⁴ *Bibel in gerechter Sprache*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2006.

²⁵ *Gute Nachricht für Sie – NT 68*. Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1968 (Újszövetség); *Die Bibel in heutigem Deutsch. Die Gute Nachricht des Alten und Neuen Testaments*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1982 és revideált kiadása: *Gute Nachricht Bibel*. Gemeinsame Bibelübersetzung im Auftrag und in Verantwortung der katholischen Bibelwerke und evangelischen Bibelgesellschaften des deutschsprachigen Raums. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1997.

²⁶ *Hoffnung für alle*. Brunnen Verlag, Basel 1983 (Újszövetség), 1997 (Ószövetség), az egységes kiadás pedig 2002-ben jelent meg.

²⁷ *Das Neue Testament*. Übertragen von Jörg Zink. Kreuz-Verlag, Stuttgart 1965. *Bibel*. Neu in Sprache gefaßt von Jörg Zink. Kreuz-Verlag, Stuttgart 2008.

²⁸ *Volxbibel – Neues Testament*. Volxbibel-Verlag, Holzgerlingen 2005. A Martin Dreyer által kezdeményezett és kivitelezett fordítás nagy felháborodást keltett. A szöveg az iskolaudvarok és diszkók szlengjét idézi. Azonban hamarosan széles népszerűsége tett szert, különösen a fiata-

amely pl. a ti vagytok a föld sója mondatot így értelmezi át: *olyanok vagytok mint a hűtőszekrény ennek a világnak, nélkületek minden megromlana*; a magvető példázatában pedig a jó software és a rossz hardware képet használja. A tájszavakkal és zsargonokkal különösen az ifjúsághoz kíván közeledni.

Protestáns vonalon napjainkban az 1984-es revideált Luther-Biblia számít standard német bibliafordításnak.

3. Walter Jens bibliafordítása

Walter Jens bibliafordítása egyedi és széles körű elismerésnek örvend mind teológiai, mind irodalmi vonatkozásban. Hans Küng úgy értékeli, hogy Walter Jens fordítása páratlan pátosszal csillantja meg az eredeti Igét. Nyelvezete erős és pontos. Úgy fordított, hogy a szövegben a mi időnket is érzékelhetővé tette. Komolyan veszi a szöveget és precíz közvetítéssel úgy alkotja meg, hogy láthatóvá teszi és megfejt annak mélységét, s így megnyitja és élővé teszi az emberiség eme nagy Könyvének új dimenzióit, a Názáreti Jézus személyét és tanítását.²⁹

Paul Konrad Kurz meghatódott személyességgel fogalmaz:

„Nem ismerem az evangéliumoknak egyetlen olyan fordítását sem, amely az embereket ennyire beszédesen, párbeszédszerűen, ennyire szuggesztíven vonná bele az információáradatba, és ennyire beleszívná a hallatlan kijelentésébe. [...] Annyi sápadt, göröngyös, nyelvileg nehézkes, ritmus tekintetében béna fordítás között Walter Jens fordítása nemcsak a kijelentés tekintetében ajándék, hanem a német nyelv számára is.”³⁰

a) Kiindulás

Walter Jens bibliafordítását meghatározta klasszika-filológia végzettsége, görög-latin nyelvtudása. A Tübingeni Egyetem klasszika-filológia és az általános retorika tanszékének vezetőjeként érdeklődése és tevékenysége kiterjedt a retorikai beszéd sajátosságaira is. A retorikus beszédmódban fontos szempont a szóbeli előadás, mivel a beszédnek a „hallgató” közönségre kell hatnia. Foglalkozott a keresztyén prédikáció kommunikációs formájával is. Ez lassanként az egyetlen olyan megnyilvánulás, amely még valamelyest magában foglalja az antik beszédek

lok körében. A fordítás sajátos projekt munka, amelyet folytonosan lehet javítani, ugyanis a világháló útján bárki hozzászólhat, javaslatokat ajánlhat. Dreyer szerint a Bibliának az a lényege, hogy eljusson mindenki kezébe, és hogy olvassák, megértsék, aktualizálják azt. Ebben ő Luther eszmeiségét vélte felismerni és követni. Ld. <http://www.bibelwissenschaft.de> (utolsó letöltés: 2013. május 21.).

²⁹ *Walter Jens – Jesus von Nazareth*. Ld. http://www.amazon.de/Jesus-von-Nazareth-Walter-Jens/dp/3579064878/ref=sr_1_18?ie=UTF8&s=books&qid=1278255815&sr=1-18 (utolsó letöltés: 2012. május 21.).

³⁰ *Walter Jens – Die vier Evangelien: Matthäus – Markus – Lukas – Johannes*. Ld. <http://www.amazon.de/Die-vier-Evangelien-Walter-Jens/dp/3871731455> (Utolsó letöltés: 2012. május 21.).

művésziességét. A prédikáló személy az, aki tisztában van a betűk és szavak súlyával. Az ember ma már csak a szemével olvas, de az igazán megszólító beszédnek a fülekre kell hatnia. Ilyen a Biblia eredeti szövege, amelyet „hallottak” az adott korban, és a bibliafordításnak – vallja Walter Jens – ezt a hallásélményt kell visszaadnia, éspedig azért, hogy a Biblia eredetiségét újra aktualizálni lehessen.

Walter Jens bibliafordításának gyakorlati szikraadója a Tübingeni Egyetemen elindított retorikai szemináriumon belül indított fordítási projekt volt, amely ugyan felbomlott, de ő maga külső és belső ösztönzésre fogott neki Máté evangéliumának fordításához. Erről a kezdeti fázisról így vall:

„Mégiscsak különbség van aközött, hogy egy Aiszkhülosz-drámát fordítunk, vagy pedig egy olyan szöveget, amelynek esetében azt a személyt is megkérdezik, aki bízik a Názáreti Jézusban, s akinek szavait az ő szeretett német nyelvére próbáljuk átültetni. Amit az evangelisták többé-kevésbé tökéletesen írtak le, az engem, keresztyén embert, közvetlenül érint.”³¹

Ösztönző erőként hatottak rá a Johannes Bobrowski (1917–1965) német lírikussal, elbeszélővel és fordítóval folytatott beszélgetései, aki azon a véleményen volt, hogy az Újszövetség esetleges új fordításakor meg kell törni a szórendet és a mai nyelvi tapasztalatoknak figyelembevételével kell visszaadni az adott kor „hallásélményét”, azt a bizonyos „fülbeli lelkiismeretet”. Mivel a mai olvasó irodalmilag képzett, igényesebb fordítást vár el. Ezért állapította meg Karl-Josef Kuschel, hogy Walter Jens kezdettől fogva irodalmi projektként fogta fel az Újszövetség fordítását, amelyből egyenesen következett, hogy az általa tolmácsolt szöveg eltért a hagyományos fordításoktól és egyfajta idegenséggel hatott. Ezzel a hozzáállással ki is váltotta a más véleményt képviselő szakemberek kritikáját, amelyről a következőkben fogunk szólni. Kuschel ezért hangsúlyozta a fordítás irodalmi jellegét.³²

b) A Walter Jens által fordított bibliai könyvek

Walter Jens a négy evangéliumot, a Római levelet és A jelenések könyvét fordította le, s ezek több kiadást értek meg. Munkáját mentorainak, illetve barátainak ajánlotta, többek között Ernst Blochnak, Hans Küngnek.

Elsőként a Máté evangéliumának³³ fordítása jelent meg 1972-ben, amelyben Jens – saját állítása szerint – az evangéliumi szöveg szociálkritikai és szociálutópikus összetevőit akarta érzékelhetővé tenni.³⁴ A názáreti Jézus úgy jelenik meg e provokatív szövegben, hogy általa megláttatja a mi időnket is.

³¹ Kuschel, Karl-Josef: *Walter Jens. Literat und Protestant*, (2003), 58–59.

³² Uo. 66.

³³ Jens, Walter: *Am Anfang der Stall, am Ende das Galgen. Jesus von Nazareth, seine Geschichte nach Matthäus*. 1. Aufl. Verlag Kreuz, Stuttgart 1972.

³⁴ Gabriel, Susanne: *Zwischen zwei Fronten – Walter Jens wird 85 Jahre alt*. Montag, 3. März 2008. Ld. <http://www.epochtimes.de/articles/2008/03/03/247217.html> (utolsó letöltés: 2012. május 21.).

Az Újszövetség prófétai könyvét, A jelenések könyvének³⁵ nehezen érthető és sajátos nyelvezetű szövegét úgy hozza át a jelenbe, hogy új utakat tör az értelmezés felé.

Márk evangéliumának fordítása³⁶ esetében Jens tudatos szubjektivitással viszonyult az eredeti szöveghez, hogy annak egy sajátos aspektusát emelhesse ki. Jens fordítása elevenné és frissé tette Márk evangéliumának gondosan egybefűzött történetzárait és sikeresen tolmácsolta a legrégebbi evangéliumban rejlő hármasszöveget.³⁷

Lukács evangéliuma³⁸ fordításánál közvetlen és friss formában, kompromisszumok nélkül követi az evangélista stílusát. Szerinte más hagyományos fordítások gyakran félhomályban hagyták Jézus felszólító üzenetét, ugyanis a Lukács-evangéliuma felszólítás a megtérésre, személyes állásfoglalásra Isten mellett, a szegényekkel és számkivetettekkel való szolidarizálásra.³⁹

A János evangéliumának fordítása⁴⁰ ugyanazokat a szemponokat követi, amelyeket Jens maga előtt tartott, de stílusa itt még kifejezőbb. Vizuálissá teszi a szöveget, s míg más fordítók kötetlen formában adják vissza a szöveget, ő ennek ritmusát is követi.⁴¹

A Római levél⁴² egészen újszerű Jens fordításában és segítséget nyújt a már meglévő fordítások értelmezéséhez is. Ezt a fordítást az teszi igazán olvashatóvá, hogy formai megjelenítésén túl, Jens retorikai érzékkel úgy képes hallhatóvá tenni Pál apostol pro és kontra érvelését, hogy levele élő beszédként hat.⁴³

c) *Walter Jens fordításának stílusesszékői és formai sajátosságai*

A Stuttgartban székelő Deutschen Bibelgesellschaft Biblia-portálján azt olvashatjuk Walter Jens fordításáról:

„Nyelvezete emelkedett, szándékosan nem egyházi nyelvezet, erősen retorikus hatás érezhető rajta (dramatizáló staccato-stílus), evangélikus hagyományra alapozó, filológiai fordítás, bizonyos öntörvényűséggel és magyarázó elemekkel.

³⁵ Jens, Walter: *Das A und das O. Die Offenbarung des Johannes*. Radius-Verlag, Stuttgart 1987.

³⁶ Jens, Walter: *Die Zeit ist erfüllt. Die Stunde ist da. Das Markus-Evangelium*. Radius-Verlag, Stuttgart 1990.

³⁷ *Bibelübersetzung*. Ld. <http://de.straightworldbank.com/wiki/Bibel%C3%BCbersetzung> (utolsó letöltés: 2012. május 21.).

³⁸ Jens, Walter: *Und ein Gebot ging aus. Das Lukas-Evangelium*. Radius-Verlag, Stuttgart 1991.

³⁹ Jäger, Heinz: Vorwort. In: Jens, Walter: *Und ein Gebot ging aus. Das Lukas-Evangelium*. Radius-Verlag, Stuttgart 1991, 3.

⁴⁰ Jens, Walter: *Am Anfang: das Wort. Das Johannes-Evangelium*. Radius-Verlag, Stuttgart 1993.

⁴¹ Nembach, Ulrich: Laudatio „Lebenswerk“. Prof. Dr. Dr. Walter Jens. In: *Predigtpreis*. Ld. <http://www.predigtpreis.de/predigtpreis-preisverleihung/weitere-jahrgaenge/archiv2002/programm-festakt-200810/ladatio-10100.html>.

⁴² Jens, Walter: *Der Römerbrief*. Radius-Verlag, Stuttgart 2000.

⁴³ *Walter Jens – Der Römerbrief*. Ld. http://www.amazon.de/Römerbrief-Walter-Jens/dp/3871732052/ref=pd_sim_b_1 (utolsó letöltés: 2012. május 21.).

Fordítása szubjektív színezetű, amely a szöveget kihívásként akarja újra 'hallhatóvá' tenni. Itt a célcsoport képzett olvasóira kell gondolnunk, akik bizonyos távolságtartással viszonyulnak a hagyományos egyházakhoz."⁴⁴

Mivel Walter Jens bibliafordítása sajátos helyet foglal el a német bibliafordítások sorában, alapvetően különbözik a más fordításelméleti alapokon nyugvó koncepcióktól.⁴⁵ Ugyanis a Bibliának olyan oldalát világítják meg, amelyek más fordításokban kevésbé láthatók. Sajátos perspektívaváltása az adott bibliai könyvek sajátos kiegészítését eredményezi. Fordításai magas nyelvi minőségről tanúskodnak, ezért nyelvi remekműveknek is tekintik őket.⁴⁶ Jensnek sikerült olvasmányossá tenni a bibliai könyveket.⁴⁷ Szándékosan használ nem egyházi nyelvezetet. Típusa szerint filológiai⁴⁸ és értelemszerű fordítás. Ez a görög szövegre alapoz, amely azonban megenged némi elemző, korrigáló szabadosságot. A görög szöveg hangzását azonban szándékosan nem akarta átvinni a német szövegbe, mint például a Buber-Rosenzweig fordítás, mert úgy gondolta, hogy ez olyan szolgálai kötődést jelentene, amelytől megszabadulni akart. Ugyanakkor, amint erre már előbb is utaltunk, a szóbeliség elvét próbálta újra életre kelteni, hogy az olvasónak újra „hallásélmény” lehessen a szöveg. Ennek elérésére ritmizálást (félbetört mondatok, flexibilis verselés), tömörítést (szótőre redukálás, az igék gyakori kihagyása) és érthetőséget próbált elérni, hogy fordítása a szemléletes, egyértelmű és közvetlen legyen.⁴⁹

Ami a formát illeti, a fordítás ritmikus próza,⁵⁰ és elhagyja a versek számozását. A fejezeteket római számmal jelöli meg, és nem ír eléjük tartalmi összefoglalást, minthogy azok nem is tartoznak az eredeti görög szöveghez. A versek számozásának és a megjegyzéseknek hiánya azt a képzetet keltik, hogy tényleg

⁴⁴ Ld. *Jens-Übersetzung. Übersetzungen von Walter Jens. Radius Verlag, Stuttgart: Die vier Evangelien. Matthäus, Markus, Lukas, Johannes, 3. Auflage 2003. Der Römerbrief, 2000. Das A und das O. Die Offenbarung des Johannes, 2000.* <http://www.die-bibel.de/wissen/bibeluebersetzung/deutsche-uebersetzungen/jens/> (utolsó letöltés: 2012. február 9.).

⁴⁵ Kuschel, Karl-Josef: *Walter Jens. Literat und Protestant* (2003), 62.

⁴⁶ Henner, Jutta: *Bibelübersetzungen im Überblick.* Ld. [http://www.evang.at/glaube-leben/bibel/bibeluebersetzungen/?no_cache=1&sword_list\[0\]=jens](http://www.evang.at/glaube-leben/bibel/bibeluebersetzungen/?no_cache=1&sword_list[0]=jens) (utolsó letöltés: 2012. február 9.).

⁴⁷ Ld. *Profile von Bibel-Übersetzungen im Vergleich – besonderes Profil.* Ld. <http://www.amen-online.de/bibel/profile-uebersetzungen/4-besonderes-profil.html> (utolsó letöltés: 2012. február 9.).

⁴⁸ A filológiai fordítás abban különbözik többek közt a szó szerinti fordítástól, hogy a szórend a célnyelv szokásaihoz igazodik és az olyan nyelvtani összetételeket, amelyeket a célnyelv nem ismer, körülírással adja vissza. A kiinduló nyelv szavai, a szövegösszefüggéstől függően a célnyelv különböző szavaival helyettesíthetők. Salzmann, Bertram – Schäfer, Rolf: *Bibelübersetzungen, christliche deutsche.* Ld. <http://www.bibelwissenschaft.de/nc/wiblex/das-bibelllexikon/details/quelle/WIBI/zeichen/b/referenz/15285/cache/b31da8df59504d135d810fbbb0b2e58f/> (utolsó letöltés: 2012. május 21.).

⁴⁹ Kuschel, Karl-Josef: *Walter Jens. Literat und Protestant* (2003), 65–68.

⁵⁰ Hinck, Walter: *Walter Jens. Un homme de lettres. Zum 70 Geburtstag.* Kindler, München 1993, 9.

egy könyvet olvasunk. Igaz, hogy ez nehezkesebbé teszi a szövegben való eligazodást vagy az idézést.

Walter Jens a múlt és a jelen sajátos összekapcsolódását kívánta szemléltetni a maga fordításával. Különbséget tett a narratív szövegrészek és Krisztus által mondott kijelentések között: a narratív részeket prózai formába, a Jézus szavait pedig szabad ritmusokba szedi, hogy fokozza ennek hatását. Ezáltal azt az érzetet kelti, hogy Jézus éppen most beszél hozzánk, s így leszünk a múltbéli események fültanúivá. Kuschel előnyösnek minősítette a sorok ilyen jellegű megtörését, ugyanis e nyelvi rendezés meghatározza a sorok tempóját és a levegővétel helyét: ahol a szöveg ezt kéri, egy-egy frázis hosszúra nyúlhat, más-hol pedig gyors ütemben válthatják egymást.⁵¹ E szemnek szokatlan formai sajátosságok – a mondatrészek szétválasztása, gyakran pedig rövid értelemegységekre szabdalása – elősegítik az átláthatóságot, de meg is törik a szöveget és hektikus felfokozottságot kölcsönöz annak. Ez azonban nem véletlen, ugyanis Jens szándékosan kívánt valami nyugtalanítót érzékelteni, éspedig azt, hogy a Biblia éppen hozzánk szól, kérdéseket és gondolatokat akar felébreszteni bennünk, csodálkozást kíván kiváltani belőlünk. Ezért a szövegnek nem szabad nyugton hagynia az olvasót.⁵²

Gyenge görög szöveget ugyancsak gyenge, „tehetetlen” némettel visszaadni, nem éri meg a fáradtságot, vélte Jens. Jörg Zink, aki maga is bibliafordító, helyesen értelmezte Jens szándékát: a fordítás mibenléte nem abban áll, hogy a görög szavakat némettel helyettesítjük, hanem abban, hogy olyan gondolatokat tudunk felébreszteni a német fejekben és szívekben, mint amilyenek azokban az emberekben támadtak, akik kortársként hallgatták Jézus szavait, illetve ezek a gondolatok a hajdani hatást gyakorolják a mai olvasókra.⁵³

Jens fordításai nem istentiszteleti használatra készültek, de többletet nyújtanak a standard fordításokhoz képest, mind teológiai, mind irodalmi-nyelvészeti szempontból. Stílusukon a lutheri eszmeiség és hatás érzékelhető, akárcsak azon tanulmányain, amelyeket Lutherről írt. Hadd lássuk hát kettőjük kapcsolatát.

d) *Walter Jens és Luther*

A nagy előd, Luther Márton személye, ezen belül bibliafordító tevékenysége kiemelkedő szerepet játszik Jens munkásságában. A Luther által fordított Biblia, amely a Német Evangélikus Egyház textus receptus szövege (ld. összehasonlításként a 1984-es revideált fordítást), mérceként állt Jens bibliafordítói munkássága előtt, amelytől ugyan az ő fordítása sokban különbözik, de mégis

⁵¹ Kuschel, Karl-Josef: *Walter Jens. Literat und Protestant* (2003), 69.

⁵² Jens, Walter: Verteidigung von Martin Luthers gesprochenen Sprache gegen das Einheitskauerwelsch modischer Bihelbearbeiter. In: *Die Zeit* 1981/26. Ld. <http://www.zeit.de/1981/26/Verteidigung-von-Martin-Luthers-gesprochenen-Sprac> (utolsó letöltés: 2012. február 9.).

⁵³ Zink, Jörg: Alter O-Ton in neuem Klang. Die Biebelübersetzungen von Walter Jens. In: *Evangelische Kommentare* 25 (1992), (295–297.) 295.

közeli eszmei rokonságban van vele. A *Kanzel und Katheder* című esszéjében⁵⁴ Luther mérföldkönek számító munkásságát és személyének sokoldalúságát eleveníti fel. Luther azt vallotta az evangélium prédikálásáról, hogy az által Krisztus jön közénk, illetve mi megyünk hozzá. Minél erőteljesebb egy szöveg hangzása, annál közelebb áll a középponthoz, azaz annál látványosabb, hogy az Krisztussal van kapcsolatban. Ez különösen érvényes a Szentírásra.

Jens úgy vélekedett Luther fordításának nyelvezetéről,⁵⁵ hogy az szinte a teljes német nyelvterületen tette érthetővé a Bibliát, de az egyszerű emberek számára mégis nehézkes és szokatlan volt, ugyanis fiktív, addig nem beszélt nyelvet alkotott. Ez azonban mégsem vált műnyelvvé, hanem megalapozta a magasabb szintű német köznyelvet.⁵⁶ Luther közel vitte a Bibliát a német néphez, de annak nyelvezetét mégsem alacsonyította az egyszerű népi szintre. Jens ezért vallotta azt, hogy a bibliafordítást magas nyelvi szinten kell elvégezni. Ha szem előtt tartjuk a Biblia szleng fordításainak kiadásait, megértjük Luther hajdani szándékát, valamint azt is, hogy Jens miért utasította el az ilyen próbálkozásokat.

A bibliafordításnak, mint már említettük, a lelkiismeretet kell felébresztenie a hallás által,⁵⁷ rekonstruálnia kell az eredeti katarzisélményt, és a mai nyelv erejével kell tanúságot tenni az olvasók előtt. A fordításnak vissza kell nyernie a szöveg eredeti szóbeliségét,⁵⁸ ennek átfogóan kell láttatnia a tárgyi célt. Meg kell őrizni szöveg távoliságát és idegenségét és nem kell azt elsimítani csupán azért, hogy a mindennapi közérthetőség szintjén szóljon, ugyanis a Biblia szövegét nem szabad olcsón „aktualizálni”.⁵⁹ Walter Jens azt vallotta, hogy aki ma újból „meg akarja fogni” az olvasót, az nem sülyedhet Brecht nyelvi szintje, sem Paul Celan verseinek nyelvi szenzibilitása alá; és nem kerülheti el figyelmét mindaz, ami Hemingway prózáját jellemzi: keménység a stílusban, mérséklet a dialógusban, száguldás a helyszín váltakozásaiban.⁶⁰

⁵⁴ Jens, Walter: Martin Luther, Prediger, Poet, Publizist. In: uő: *Kanzel und Katheder. Reden*. Kindler Verlag, München – Zürich 1984, 163–190.

⁵⁵ Luther véleményét a fordítás technikájáról ld: Ein sendbrief D. M. Luthers. Von Dolmetzschen und Fürbit der heiligenn. In: *Dr. Martin Luthers Werke*. Band 30, Teil II. Hermann Boehlaus Nachfolger, Weimar 1909, 632–646. Ld. még: <http://www.sochorek.cz/archiv/werke/luther.htm> (utolsó letöltés: 2012. február 9.)

⁵⁶ Luther nyelvezetéről ld. bővebben: Beutel, Albrecht: *In dem Anfang war das Wort. Studien zu Luthers Sprachverständnis* (= Hermeneutische Untersuchungen zur Theologie. Bd. 27). Mohr Siebeck, Tübingen 2006.

⁵⁷ Luther számára az Igét hirdetni ezt jelenti: tovább mondani az Igét és a fogalmazás közben arra gondolni, hogy a keresztyén ember nem munka és izzadság árán (*non ex laboribus et sudoribus*), nem is törvényhű művek által kapja a szent lelket, hanem egyedül a hitbeli hallás által. Ld. Jens, Walter: *Martin Luther, Prediger, Poet, Publizist*, 173–174.

⁵⁸ Ld. bővebben a szóbeliség és írásbeliség, illetve a beszédkultúráról az íráskultúrára való áttérés témáját: Krieger, Christian/Lienhard, Marc (Szerk.): *Martin Bucer and Sixteenth Century Europe*. Vol I., Brill, Leiden-NewYork-Köln, 1993.

⁵⁹ Kuschel, Karl-Josef: *Walter Jens. Literat und Protestant* (2003), 66–67.

⁶⁰ Uo. 62.

Mivel Walter Jens a Luther fordítási hagyományát követte és alkalmazta a maga sajátos módján, ezért váltott ki belőle vehemens ellenkezést Luther bibliafordításának 1975-ös revideált kiadása.⁶¹ A revideálást kritizáló személyiségek között voltak a svájci Johannes Andereggi és a német Walther Killy irodalomtudósok is. Jenset szükségesnek látta a régies kifejezések lecserélését a megfelelő új szavakra, mivel mindenféleképpen figyelembe kell venni a nyelvi változásokat, az aktuális beszéd sajátosságait, és támogatta a fordítási tévedések, illetve Luther önkényes eljárásainak korrigálását. Viszont tiltakozott a revideálás módja ellen, és téves modernizálásnak tartotta a régi szöveg vak aktualizálását a jelenre.⁶² A nyelvnek hatalma van, és nem csoda, hogy Jens nem tudott hallgatni akkor, mikor a nyelv éppen ott, ahol Istenről és emberről beszélt, erővesztésről tanúskodott.

Walter Jens bírálata az volt, hogy az 1975-ben kiadott revideált szöveg nem követi a lutheri hagyományt. Úgy vélte, ha Luther megérte volna a hetven, nyolcvan évet, valószínű, hogy újra finomított volna fordításán. Ha pedig olvashatta volna a revideálás szövegét, bizonyára nem engedte volna megjelentetni azt, hanem egy olyan szöveget készített volna, amely sokban különbözött volna első fordításától, de nem lett volna monoton és ritmikátlan.

Akkor el a kezeket a Luther szövegétől? – teszi fel a kérdést Jens. Nem, egyáltalán nem. Senki sem kérdőjelezi meg a régies szavak kicserélésének szükségét, a lutheri kifejezések megváltoztatását, az esetleges elírások, téves szófordítások, a mondattani egyenlenségek, illetve a szóhangzás javítását az eredeti szöveghez való közeledés érdekében. De nyomatékosan kifejtette, hogy például A zsidókhoz írott levelet vagy Az apostolok cselekedetei könyvének szövegét ne aljasítsuk a *Frankfurter Allgemeinen Zeitung* köznyelvi szintjére.⁶³

⁶¹ Luther 1545-ös bibliafordításának revideálását először Eisenacher Kirschenkonferenz tárgyalta 1863-ban. A revíziós bizottságok három fő lépésben végezték munkájukat. Több mint 100 évet dolgozott, s ennek volt végső eredménye az általánosan elfogadott 1984-es revideált szöveg a Németországi Evangélikus Egyház Szövetsége kiadásában. Ezt előzték meg az 1892-es, 1912-es és 1975-ös revideált próbakiadások.

⁶² Walter Jens itt Erns Bloch filozófusra (1885–1977) hivatkozott, aki a klasszikus drámák modernizálásával kapcsolatban azt vallotta az 1938 és 1947 között írt *Das Prinzip der Hoffnung* főművében, hogy nem a jelen szorítja magába a drámát, hanem a dráma értelmezi a jelent az örökösen időszerű és kiaknázatlan konfliktusok és megoldások által. Így a klasszikus dráma a soha túl nem haladott, időiség fölötti sajátosságot, célt mutat. Ld. Kuschel, Karl-Josef: *Walter Jens. Literatur und Protestant* (2003), 66.

⁶³ Ld. Jens, Walter: *Verteidigung von Martin Luthers gesprochener Sprache gegen das Einheitskauderwelsch modischer Bibelbearbeiter*. <http://www.zeit.de/1981/26/Verteidigung-von-Martin-Luthers-gesprochener-Sprac>. (utolsó letöltés: 2012. február 9.)

4. Luther, Jens és a Volxbibel fordítása a Lk 10,25–37 alapján

A Lk 10,25–37 kiemelkedő jelentőséggel bír. Többszörösen elemzett szövegrész Walter Jens munkásságában. Lássuk tehát szemléltetesképpen ennek fordítását Luther 1984-es revideált, Jens és a *Volxbibel* szövege alapján. Ez utóbbi egyedi fordítási stílusával kontrasztként áll az előbbi kettő mellett. Figyelmünket elsősorban a Luther és a Jens bibliafordításaira összpontosítjuk, és azt állapíthatjuk meg, hogy a két szöveg jól érzékelteti a nyelvi sajátosságok változását. Megmarad a görög alapszöveg anyaga és struktúrája. Az eredeti szöveg és a fordítás egyenértékűként jelenik meg, de az információs egyenértékűség dinamikus. Ugyanannak a szövegnek a lutheri átültetése különbözik a jensi fordítástól. A fogalmazásban jelentkező különbözőségek felülemelkednek az információk egyenértékűségén, amelyeknek alapja a görög szövegben van. A nyelv ugyanis egy konstelláció megnyitását jelenti, amelyben azzal, ami mögöttünk van, kapcsolatban maradunk és a befogadót a maga szokásos nyelvi normájával érjük el. Ebben rejlik az információs egyenértékűség dinamikája. A nyelv szociális rendszer a maga jeleivel és szabályaival, és mi ezzel kapcsoljuk össze a jelent a múlttal és a jövővel.⁶⁴ Jens ennek a múlt és jelen összekapcsolásnak képviselője, ezért fordítási stílusával a hajdani események hallásélményének felfrissítését szándékszik elérni.

A szövegegység egyedi sajátosságot mutat Jens fordításában: bevezető mondatlall indítja ezt. Lukács evangéliuma elején olvashatjuk, hogy az evangélium szerzője Theofilusnak ajánlja írását. Itt Jens visszautal erre, és újból megszólítja Theofilust. Ezzel az első hallás- és olvasásélményt kívánja aktualizálni, illetve az azelőtti rész utáni jelentkező logikai törést próbálja feloldani:

In diesen Tagen, Theophilus,
lieber Brüder und verehrter Herr...

Ezután pedig magyarázatosan folytatja:

trat ein Schriftgelehrter *zu ihm*,⁶⁵
ein Mann, der gekommen war,
um ihm eine Falle zu stellen.

Ez a megoldás azt nyomatékosítja, hogy ez az ember azért jött, hogy törbe csalja Jézust egy kérdéssel. A szöveg további részéből kiderül, hogy a feltett kérdés után a törvénnyel ellentétes válaszra számítottak (valakik, írástudók stb.), ugyanis ezzel tudták volna törbe csalni Jézust. Jens értelmező fordításának alapja az ἐκπειράζω (*próbára kibír, provokál; próbára tesz; megkísért*) ige. Luther ugyancsak negatív konnotációjú igefordítással a *versuchen* igét használja. A

⁶⁴ Paepcke, Fritz: *Im Übersetzen Leben: Übersetzen und Textvergleich*, In: Berger, Klaus – Speier, Hans-Michael (Hrsg.): *Tübinger Beiträge zur Linguistik*. Bd 281. Narr, Tübingen 1986.

⁶⁵ A magyarázó betoldások dőlt kiemelése tőlem, D. A-V.

Volxbibel Jens fordításához áll közelebb, ugyancsak átvezető részt használ a történetnél (25a):

Irgendwann kam mal einer von den Theologen vorbei, um Jesus auszutesten.

Kérdéses azonban, hogy itt vajon negatív szándékról volt-e szó? A διδάσκαλε (*tanító*) megszólítás arra enged következtetni, hogy a kérdező inkább Jézus követői, tisztelői közül való volt. Ha pedig ez mégsem így volt, akkor a megszólítás ironikus színezetet kap, amire a fentebb elemzett ἐκπειράζω adna magyarázatot. A διδάσκαλε tiszteletteljes megszólítás, amely elterjedtebb volt a korabeli zsidóság körében. Így szólították meg a rabbikat. Jézus esetében itt azt jelenti, hogy fellépésének formája hasonló volt a zsidó tanítókéhoz, illetve írástudókéhoz. Az evangéliumok Jézus tanítóságának sajátos egyediségét domborítják ki a zsidó tanítókkal szemben. Jézus gyakran nevezi így magát, a tanítványok viszont a Κύριος, ἐπιστάτης címmel illetik őt, és Júdás szólítja rabbinak.⁶⁶

Itt az elemzett evangéliumi rész Jézus korábbi üzenetére épül: akik elfogadják az ő üzenetét, öröklik a mennyek országát. A kérdés fontossága abban rejlik, hogy itt a kérdező afelől érdeklődik, hogy a mennyei jutalom elérhető-e, birtokba vehető-e a jó cselekedetek által. Ezért a szövegrészben fontos kulcskifejezés az ismétlődő ποιέω ige. A kérdés tehát az, hogy mit és hogyan kell cselekedni.

A 33b versben az ἐσπλαγχνίσθη igealak áll (σπλαγχνίζομαι – *belső részeiben, szívében megindulni; megkönyörülni*), amelyet Jens szintén kulcskifejezésként fordít ekképpen: *hatte er Mitleid mit ihm*. Ez a szép kifejezés magában hordozza a cselekvés konkrétumát: *mit-leiden – együtt szenvedni*. Luther fordításában ezt olvassuk: *jm jammern (valakit sajnálni, valaki iránt szánalmat tanúsítani)*. A felebarát iránti odafordulásban, amely nemcsak jó cselekedetek pusztja és mechanikus gyakorlása, hanem szívből jövő odafordulás, válik nyilvánvalóvá, hogyan kell helyesen válaszolni Isten kegyelmes hozzánk fordulására. Ugyanezt fejezi ki a 34. versben a προσέρχομαι ige (*odamenni, odafordulni*), amelynek ellentéte, kontrasztja a pap és lévita esetében az ἀντιπαρέρχομαι (*kikerülni, elfordulni*; 31–32. vers). Az ótestamentumi kijelentések nem avultak el Jézus és követői számára. Ez válik nyilvánvalóvá abban, hogy Jézus arra ösztönzi az írástudót: kérdésére a Tórában keresse a választ, amely új értelmezést nyer általa.

⁶⁶ Balz, Horst – Scheider, Gerhard (Hrsg.): *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Band I. 2 Auflage, Kohlhammer, Stuttgart 1992, 763–767.

	<i>Nestle-Aland</i>	<i>Luther (1984)</i>	<i>Volx-Bibel</i>	<i>Jens</i>
		<i>Der barmherzige Samariter</i>	<i>Ein Typ aus Samarien hat ein gutes Herz</i>	
25	Καὶ ἰδοὺ νομικός τις ἀνέστη ἐκπειράζων αὐτὸν λέγων· διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;	Und siehe, da stand ein Schriftgelehrter auf, versuchte ihn und sprach: Meister, was muss ich tun, dass ich das ewige Leben ererbe?	Irgendwann kam mal einer von den Theologen vorbei, um Jesus auszutesten. Er stellte ihm folgende Frage: „Herr Lehrer, was muss ich denn Ihrer Meinung nach tun, um ein Leben von Gott zu bekommen, das nie mehr aufhört?“	In diesen Tagen, Theophilus, lieber Bruder und verehrter Herr, trat ein Schriftausleger zu ihm, ein Mann, der gekommen war, um ihm eine Falle zu stellen: »Du bist ein Lehrer« sagte er. »Was muß ich tun um einmal das ewige Leben zu erleben?«
26	ὁ δὲ εἶπεν πρὸς αὐτόν· ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;	Er aber sprach zu ihm: Was steht im Gesetz geschrieben? Was liest du?	Jesus antwortete: „Was steht denn zu dem Thema in den Gesetzen, die Gott uns gegeben hat? Was kann man dazu lesen?“	»Du kannst doch lesen«, sagte Jesus. »Was steht im Gesetz?«
27	ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης [τῆς] καρδίας σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχύϊ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.	Er antwortete und sprach: »Du sollst den Herrn, deinen Gott, lieben von ganzem Herzen, von ganzer Seele, von allen Kräften und von ganzem Gemüt**, und deinen Nächsten wie dich selbst** (5. Mose 6,5; 3. Mose 19,18).	„Du sollst deinen Gott radikal lieben“, sagte der Mann auswendig, was in den Büchern vom Mose stand. „Mit deinen Gefühlen, mit deinen Gedanken, mit allem, was du hast. Und die Menschen um dich herum, deine Nachbarn, die sollst du auch lieben, genauso wie du dich selber liebst.“	»Lieben wirst du den Herrn, deinen Gott«, antwortete der Schriftausleger, »mit deinem Herzen, deiner Seele und deinen Gedanken, mit all deiner Kraft! Lieben wirst du jeden, der ein Mensch ist wie du. Du wirst ihn lieben, wie du dich selbst liebst.«
28	εἶπεν δὲ αὐτῷ· ὀρθῶς ἀπεκρίθης· τοῦτο ποίει καὶ ζήση.	Er aber sprach zu ihm: Du hast recht geantwortet; tu das, so wirst du leben.	„Richtig“, sagte Jesus, „das ist es! Wer das befolgt, bekommt das Leben von Gott, das nie mehr aufhören wird.“	»Die richtige Antwort!« sagte Jesus »Du wirst leben, wenn du so handelst.«
29	ὁ δὲ θέλων δικαιῶσαι ἑαυτὸν εἶπεν πρὸς τὸν Ἰησοῦν· καὶ	Er aber wollte sich selbst rechtfertigen und sprach	Der Mann kam nicht so richtig darauf klar. Er fragte noch mal nach: „Wer ist denn das konkret, der	Der Schriftausleger aber wollte sich rechtfertigen: »Wer ist das: >mein Bruder<? Und was bedeutet: >Ein Mensch wie ich?«

Nestle-Aland	Luther (1984)	Volx-Bibel	Jens
	zu Jesus: Wer ist denn mein Nächster?	Mensch um mich rum, mein Nachbar? ⁶⁶	
30 Ὑπολαβὼν ὁ Ἰησοῦς εἶπεν ἄνθρωπός τις κατέβαινε ἀπὸ Ἱερουσαλῆμ εἰς Ἱεριχὼ καὶ λησταῖς περιέπεσαν, οἱ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν καὶ πληγὰς ἐπιθέντες ἀπὸ ἡμιθανῆ.	Da antwortete Jesus und sprach: Es war ein Mensch, der ging von Jerusalem hinab nach Jericho und fiel unter die Räuber; die zogen ihn aus und schlugen ihn und machten sich davon und ließen ihn halb tot liegen.	Jesus antwortete mit einer Geschichte: „Es gab da einmal einen Mann, der gerade auf dem Weg von Jerusalem nach Jericho war. Plötzlich kamen ein paar asoziale Hooligans aus dem Gebüsch und verprügelten ihn mit Baseballschlägern. Sie zockten seine Kleidung und seine ganze Kohle. Anschließend stießen sie ihn in einen Graben am Straßenrand und verschwanden.	»Es gab ein Mann«, antwortete Jesus, »der von Jerusalem nach Jericho ging und, zwischen dem Gebirge und der Ebene, den Räubern in die Hände fiel. Die warfen ihn nieder, zogen ihn aus, schlugen ihn halb tot und ließen ihn liegen:
31 κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεὺς τις κατέβαινε ἐν τῇ ὁδῷ ἐκεῖνη καὶ ἰδὼν αὐτὸν ἀντιπαρήλθεν.	Es traf sich aber, dass ein Priester dieselbe Straße hinabzog; und als er ihn sah, ging er vorüber.	Zufällig kam ein Priester vorbei, doch als der den Mann daliegen sah, wechselte er schnell die Straßenseite und verpieselte sich.	So fand ihn ein Priester, der zufällig den gleichen Weg ging wie er, Der sah den Mann – und ging weiter.
32 ὁμοίως δὲ καὶ Λευίτης [γενόμενος] κατὰ τὸν τόπον ἔλθων καὶ ἰδὼν ἀντιπαρήλθεν.	Desgleichen auch ein Levit: Als er zu der Stelle kam und ihn sah, ging er vorüber.	Dann kam ein Angestellter von der Kirche vorbei und sah ihn auch daliegen. Aber er wechselte auch die Straßenseite und ging schnell dran vorbei.	Später kam ein Levit an der Stelle; auch er sah den Mann – und auch er ging weiter.
33 Σαμαρίτης δὲ τις ὁδεύων ἦλθεν κατ' αὐτὸν καὶ ἰδὼν ἐσπλαγχνίσθη,	Ein Samariter aber, der auf der Reise war, kam dahin; und als er ihn sah, jammerte er ihn;	Und dann kam noch ein Typ aus Samarien vorbei, einer von diesen Leuten, die für euch die letzten Penner sind. Als er den Mann daliegen sah, hatte er voll Mitleid.	Schließlich kam auch ein Samariter vorbei, ein Ungläubiger, und als der den Mann sah, hatte er Mitleid mit ihm,
34 καὶ προσελθὼν κατέδησεν τὰ τραύματα αὐτοῦ	und er ging zu ihm, goss Öl und Wein auf seine	Er beugte sich zu ihm runter, machte eine Erste-Hilfe-Notversorgung,	trat auf ihn zu, wusch ihm seine Wunden mit Öl und Wein aus, verband sie, hob den Mann auf ein Lasttier

	<i>Nestle-Aland</i>	<i>Luther (1984)</i>	<i>Volx-Bibel</i>	<i>Jens</i>
	ἐπιχρών ἔλαιον καὶ οἶνον, ἐπιβι- βάσας δὲ αὐ- τὸν ἐπὶ τὸ ἴδι- ον κτῆνος ἤγα- γεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ.	Wunden und verband sie ihm, hob ihn auf sein Tier und brachte ihn in eine Herberge und pflegte ihn.	verband seine Wunden und so weiter. Dann brachte er ihn noch in ein Ho- tel in der Nähe und versorgte ihn da.	und brachte ihn zu einer Herberge. Dort versorgte er ihn und blieb bei ihm
35	καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐκβα- λὼν ἔδωκεν δύο δηνάρια τῷ πανδοχεῖ καὶ εἶπεν· ἐπιμελήθητι αὐτοῦ, καὶ ὅ τι ἂν προσδα- πανήσης ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρ- χεσθαί με ἀποδώσω σοι.	Am nächsten Tag zog er zwei Silber- groschen her- aus, gab sie dem Wirt und sprach: Pflege ihn; und wenn du mehr aus- gibst, will ich dir's bezah- len, wenn ich wiederkomme.	Am nächsten Morgen gab er dem Hotelbesitzer 300 Eu- ro und bat ihn, sich um den Mann zu kümmern. Sollte das Geld nicht ausreichen, bezahle ich den Rest, wenn ich das nächste Mal hier bin!	bis zum anderen Tag. Dann aber hat er dem Wirt zwei Silberstücke gegeben: »Das ist für die Pflege«, sagte er, »wenn du mehr brauchst, will ich dir's bezahlen. Ich komme zurück.«
36	τίς τούτων τῶν τριῶν πλησίον δοκεῖ σοι γεγονέναι τοῦ ἐμπροσθί- νου εἰς τοὺς ληστὰς;	Wer von die- sen dreien, meinst du, ist der Nächste gewesen dem, der unter die Räuber gefal- len war?	Preisfrage: Wer von den drei Männern war jetzt so drauf, wie es sich für einen Nach- barn gehört?“	»Was meinst du«, fragte Jesus, wer von den dreien stand dem Überfallenen bei? Wer ist ihm Bruder gewesen?“
37	ὁ δὲ εἶπεν· ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐ- τοῦ. εἶπεν δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· πορεύου καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.	Er sprach: Der die Barm- herzigkeit an ihm tat. Da sprach Jesus zu ihm: So geh hin und tu desgleichen!	„Natürlich der Mann, der nett zu ihm war und ihm wirklich geholfen hat!“ — „Genau“, meinte Jesus, „also geh los und mach es genauso!“	Da sagte der Schriftausleger: »Der Barmherzige ist es gewesen«, und Jesus antwortete ihm: »Tu, was der Samariter getan hat. Geh – und sei wie er!«

Felhasznált irodalom

- Balz, Horst – Scheider, Gerhard (Hrsg.): *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Band I. 2. Auflage, Kohlhammer, Stuttgart 1992, 763–767.
- Bedeutender Intellektueller: Walter Jens ist tot*. Ld. Spiel Online – 10. 06. 2013. <http://spiegel.de/kultur/literaturphilologe-walter-jens-gestorben-a-904730.html> (utolsó letöltés: 2013. június 10.).
- Berls, Ulrich: Momos: der Fernsehkritiker Walter Jens. In: *Publizistik*, Jg. 29 (1984), Nr. 1–2, 63–74. Ld. még <http://sowiport.gesis.org/search/id/iz-solis-90064258> (utolsó letöltés: 2014. január 11.).
- Beutel, Albrecht: *In dem Anfang war das Wort. Studien zu Luthers Sprachverständnis* (= Hermeneutische Untersuchungen zur Theologie. Bd. 27). Mohr Siebeck, Tübingen 2006.
- Bibel in gerechter Sprache*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2006.
- Bibel*. Neu in Sprache gefaßt von Jörg Zink. Kreuz-Verlag, Stuttgart 2008.
- Bibelübersetzung*. <http://de.straightworldbank.com/wiki/Bibel%C3%BCbersetzung> (utolsó letöltés: 2012. május 21.).
- Das Neue Testament*. Übertragen von Jörg Zink. Kreuz-Verlag, Stuttgart 1965.
- Die Bibel in heutigem Deutsch. Die Gute Nachricht des Alten und Neuen Testaments*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1982.
- Ein sendbrief D. M. Luthers. Von Dolmetzchen und Fürbit der heiligenn. In: *Dr. Martin Luthers Werke*. Band 30, Teil II. Hermann Boehlaus Nachfolger, Weimar 1909, 632–646.
- Elberfelder Bibel*. R. Brockhaus, Christliche Verlagsgesellschaft, Wuppertal – Dillenburg 2006.
- Emil Kautzsch: *Die heilige Schrift des Alten Testaments*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Freiburg i. B.; Leipzig 1894
- Eugene Nida – Charles R. Taber: *The theory and practice of translation*. E. J. Brill, Leiden 1982.
- Gabriel, Susanne: *Zwischen zwei Fronten – Walter Jens wird 85 Jahre alt*. Montag, 3. März 2008. Ld. <http://www.epochtimes.de/articles/2008/03/03/247217.html> (utolsó letöltés: 2012. május 21.).
- Gute Nachricht Bibel*. Gemeinsame Bibelübersetzung im Auftrag und in Verantwortung der katholischen Bibelwerke und evangelischen Bibelgesellschaften des deutschsprachigen Raums. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1997.
- Gute Nachricht für Sie – NT 68*. Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1968.
- Henner, Jutta: *Bibelübersetzungen im Überblick*. [http://www.evangel.at/glaube-leben/bibel/bibeluebersetzungen/?no_cache=1&sword_list\[0\]=jens](http://www.evangel.at/glaube-leben/bibel/bibeluebersetzungen/?no_cache=1&sword_list[0]=jens) (utolsó letöltés: 2012. február 9.).
- Hinck, Walter: *Walter Jens. Un homme de lettres. Zum 70 Geburtstag*. Kindler, München 1993, 9. *Hoffnung für alle*. Brunnen Verlag, Basel 1983.
- Jäger, Heinz: Vorwort. In: Jens, Walter: *Und ein Gebot ging aus. Das Lukas-Evangelium*. Radius Verlag, Stuttgart 1991, 3.

- Jens, Tilman: *Demenz, Abschied von meinem Vater*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2009.
- Jens-Übersetzung. *Übersetzungen von Walter Jens. Radius Verlag, Stuttgart: Die vier Evangelien. Matthäus, Markus, Lukas, Johannes, 3. Auflage 2003. Der Römerbrief, 2000. Das A und das O. Die Offenbarung des Johannes, 2000.*
<http://www.die-bibel.de/wissen/bibeluebersetzung/deutsche-uebersetzungen/jens/> (utolsó letöltés: 2012. február 9.).
- Jens, Walter: *Am Anfang der Stall, am Ende das Galgen. Jesus von Nazareth, seine Geschichte nach Matthäus*. 1. Aufl. Verlag Kreuz, Stuttgart 1972.
- Jens, Walter: *Am Anfang: das Wort. Das Johannes-Evangelium*. Radius-Verlag, Stuttgart 1993.
- Jens, Walter: *Das A und das O. Die Offenbarung des Johannes*. Radius-Verlag, Stuttgart 1987.
- Jens, Walter: *Der Fall Judas*. Kreuz-Verlag, Stuttgart 1975.
- Jens, Walter: *A Júdás-ügy*. Ford. Kerényi Gábor. Szerk. Dezsényi Katalin. Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest 2003.
- Jens, Walter: *Der Römerbrief*. Radius-Verlag, Stuttgart 2000.
- Jens, Walter: *Die Zeit ist erfüllt. Die Stunde ist da. Das Markus-Evangelium*. Radius-Verlag, Stuttgart 1990.
- Jens, Walter: Martin Luther, Prediger, Poet, Publizist. In: uő: *Kanzel und Katheder. Reden*. Kindler Verlag, München – Zürich 1984, 163–190.
- Jens, Walter: *Und ein Gebot ging aus. Das Lukas-Evangelium*. Radius-Verlag, Stuttgart 1991.
- Jens, Walter: Verteidigung von Martin Luthers gesprochener Sprache gegen das Einheitskauderwelsch modischer Bihelbearbeiter. In: *Die Zeit* 1981/26. <http://www.zeit.de/1981/26/Verteidigung-von-Martin-Luthers-gesprochener-Sprac> (utolsó letöltés: 2012. február 9.).
- Jens, Walter – Jens, Inge: *Frau Thomas Mann. Das Leben der Katharina Pringsheim*. Rowohlt Verlag, Reinsbek bei Hamburg, Reinsbek bei Hamburg 2003.
- Jens, Walter – Küng, Hans – Kuschel, Karl-Josef (Hrsg.): *Theologie und Literatur. Zum Stand des Dialogs*. Kindler Verlag, München 1986.
- Kuschel, Karl-Josef: *Walter Jens. Literat und Protestant*. Patmos Verlag, Düsseldorf 2003.
- Kuschmierz, Rainer – Kuschmierz, Monika (Hrsg.): *Handbuch Bibelübersetzungen. Von Luther bis zur Volksbibel*. Brockhaus, Gütersloh 2007.
- Krieger, Christian – Lienhard, Marc (Szerk.): *Martin Bucer and Sixteenth Century Europe*, Vol I., Brill, Leiden-NewYork-Köln, 1993.
- Münchener Neue Testament*. Patmos, Düsseldorf 1988.
- Nembach, Ulrich: Laudatio „Lebenswerk“. Prof. Dr. Dr. Walter Jens. In: *Predigtpreis*. http://www.predigtpreis.de/predigtpreis-preisverleihung/weitere-jahrgaenge/archiv_2002/programm-festakt-200810/ladatio-10100.html.
- Ld. Sauer-Gepper, Waltraut Ingeborg: Bibelübersetzungen szócikk, III/1. In: Krause, Gerhard – Müller, Gerhard (szerk.): *Theologische Realenzyklopädie*. Band VI. Walter de Gruyter, Berlin – New York 1980, 228–246.

- Paepcke, Fritz: Im Übersetzen Leben: Übersetzen und Textvergleich. In: Berger, Klaus – Speier, Hans-Michael (Szerk.): *Tübinger Beiträge zur Linguistik*. Bd 281. Narr, Tübingen 1986.
- Peter Lindhorst: *Die Bibelübersetzung Martin Luthers*. Grin-Verlag, Norderstedt 2003.
- Profile von Bibel-Übersetzungen im Vergleich – besonderes Profil*. <http://www.amen-online.de/bibel/profile-uebersetzungen/4-besonderes-profil.html> (utolsó letöltés: 2012. február 9.).
- Rabin, Chaim: The Translation Process and the Character of the Septuagint. In: *Textus* 6 (1968), (1–26.) 5.
- Salzmann, Bertram – Schäfer, Rolf: *Bibelübersetzungen, christliche deutsche*. <http://www.bibelwissenschaft.de/nc/wibilex/das-bibellexikon/details/quelle/WIBI/zeichen/b/referenz/15285/cache/b31da8df59504d135d810fbbb0b2e58f/> (utolsó letöltés: 2012. május 21.).
- Scheller, Susann: *Luthers Wartburgaufenthalt und die damit verbundene Bibelübersetzung*. Grin-Verlag, Norderstedt 2001.
- Schreiber, Michael: *Übersetzung und Bearbeitung. Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*. Gunter Narr Verlag, Tübingen 1993, 66–96.
- Sonderegger, Stefan: Geschichte der deutschsprachigen Bibelübersetzungen in Grundzügen. In: Besch Werner (Hrsg.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 1. Teilband. De Gruyter, Berlin 1998, 249–250.
- Szathmári István: A reformáció és benne a Vizsolyi Biblia nyelvi hatása. In: Barcza József (szerk.): *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1990, 184–202.
- Tóth Kálmán: *Bibliafordítás – bibliamagyarítás*. Kálvin Kiadó, Budapest 1994, 43.
- Walter Jens – Jesus von Nazareth*. http://www.amazon.de/Jesus-von-Nazareth-Walter-Jens/dp/3579064878/ref=sr_1_18?ie=UTF8&s=books&qid=1278255815&sr=1-18 (utolsó letöltés: 2012. május 21.).
- Walter Jens – Die vier Evangelien: Matthäus – Markus – Lukas – Johannes* <http://www.amazon.de/Die-vier-Evangelien-Walter-Jens/dp/3871731455> (utolsó letöltés: 2012. május 21.).
- Walter Jens – Der Römerbrief*. http://www.amazon.de/Römerbrief-Walter-Jens/dp/3871732052/ref=pd_sim_b_1 (utolsó letöltés: 2012. május 21.).
- Volxbibel – Neues Testament*. Volxbibel-Verlag, Holzgerlingen 2005.
- Walter Jens ist tot. In: *Süddeutsche.de*, 10. Juni 2013. <http://www.sueddeutsche.de/kultur/tod-mit-jahren-walter-jens-ist-tot-1.1692560> (utolsó letöltés: 2013. június 10.).
- Zink, Jörg: Alter O-Ton in neuem Klang. Die Bibelübersetzungen von Walter Jens. In: *Evangelische Kommentare* 25 (1992), 295–297.